ІВАН МЕЛЕЖ

Ноч без зор

Іван Мележ

НОЧ БЕЗ ЗОР

Псіхалагічны малюнак

Прытомнасць прыйшла да яго нечакана. Ён расплюшчыў вочы, але нічога не ўбачыў. Скрозь была шчыльная непраніклівая цемра. Імжыў дробны веснавы дожджык. Гэты дожджык, мабыць, і вярнуў яго да прытомнасці. Увесь рот чалавека быў набіты зямлёю. З таго, што дожджык падаў на патыліцу, ён мог бы вывесці, што ляжыць ніцма. Аднак Міхась нічога не думаў,— ён ставіўся да ўсяго, што рабілася навокал і з ім, абыякава.

Доўгі час хлопец ляжаў нерухома, можа, паўтары ці дзве гадзіны. Да яго слыху даносіліся трывожныя гукі ветру, яны не рабілі ніякіх уражанняў. Усё, што дзеялася навакол, зусім не цікавіла Міхася, нібы не мела да яго дачынення, нібы не існавала сапраўды.

Раптам Міхась пачуў незвычайны гук, які адразу прымусіў яго насцеражыцца. Гук быў падобны ні то да стогну, ні то да плачу: гы-гы-гы, гі-гі-гі! «Што гэта?» — занепакоена падумаў Міхась і прыўзняў галаву. Плакала вельмі блізка. «Дзе я яго чуў, гэты стогн? Чаму ён мяне трывожыць?» — запытаўся ён сябе і не мог успомніць.

Міхасю захацелася вярнуцца зноў да спакою і бяздумнасці, але трывога не адыходзіла, Толькі цяпер да яго прыйшла думка, што вакол пануе ноч. «Якая чорная цемра!» — сумеўся ён, і сэрца здушыла адчуванне журботнасці і адзіноты. Нестрымана і бязладна змяняючы адзін другі, без усякай паступовасці, уварваліся ўспаміны.

Спачатку Міхасю ўспомнілася тая хвіліна, калі ён убачыў наперадзе нямецкія танкі, якія на ўсю хуткасць імчаліся на акопы роты, а затым — усе падзеі гэтай кароткай упартай бойкі. Яны паўсталі вельмі яскрава і выразна.

Увесь бой цягнуўся не больш за пятнаццаць — дваццаць хвілін. Відаць, немцы на гэтым участку парашылі выбрацца з «катла»,— яны кінулі на роту больш як трыццаць танкаў. Міхась падбіў са сваёй процітанкавай

стрэльбы тры танкі. Апошні з іх спыніўся за якіх-небудзь трыццаць метраў... Іншыя ўжо імчаліся праз акопы...

Калі танкі прайшлі, Міхась падхапіўся і ўбачыў перад самымі акопамі нямецкіх аўтаматчыкаў. Ён пачуў побач з сабою вокліч: а-а-а!, закрычаў — ура і выскачыў з акопа. У руках яго была печая вінтоўка. Процітанкавая стрэльба асталася ў акопе, яна была вельмі цяжкая для гэтай бойкі. Міхась і цяпер, успамінаючы, не мог ніяк зразумець, як тая вінтоўка папала ў рукі. Ён добра памятае, як размахнуўся прыкладам і з усяе сілы храпнуў па чэрапу рослага немца... Далей успаміны перарываліся. «Што ж было пасля? Дзе мяне ранілі?.. Дзе я?»

Дождж перастаў, кроплі ўжо не падалі на патыліцу. Цяпер стала халадней. Адзежа, прамокшая да апошняй ніткі, прыклеілася да цела і зусім не трымала цяпла. Зубы нястрымна трымцелі. Міхась памацаў вакол рукамі, спадзеючыся знайсці плашч-палатку або шынель, каб напнуцца. Побач ляжала толькі вінтоўка, ні палаткі, ні шыняля не было,— відаць, у акопе засталіся.

Замест таго, каб успамінаць, што дзеялася далей у бойцы, ён міжвольна прыгадаў пачатак дня. Вось і ўранку было так золка. У палатку, пад якой ён спаў, забраўся сцюдзёны вецер. Халадок папоўз пад гімнасцёрку, разбудзіў Міхася. Хлопец вылаяўся і прыўзняў плашч-палатку: набліжалася якраз світанне, — неба на паўночным усходзе пачало палавець, на ім усцяж змрочнага маўклівага далягляду напнулася яркая ліловая стужка. У баку нямецкіх пазіцый ускінулася асвятляльная ракета. Міхась саскочыў у акоп і лёг — там было зацішней...

Успомніўшы гэта, ён адчуў у грудзях дзіўную самоту. Тое ранне, хмурнае, звычайнае, здавалася цяпер дзівосна-прывабным.

«Чаго я сохну! Яно ж не апошняе, тое ранне»,— паспрабаваў ён заспакоіць сябе і прыслухаўся. Дуў мокры веснавы вецер. Ён напаўняў поле глухімі гукамі і

трывожным шолахам. Разы са два аднекуль з далечы да Міхася данесліся гукі гарматных выбухаў і нават урывак кулямётнай чаргі. Яны хутка згінулі. Цемра — шчыльная і глухая — адразу праглынула, раздушыла іх. «Дзе гэта страляюць? Чыя тут зямля?»

Цела яго было вельмі знясіленым, і ён толькі з вялікім напружаннем мог час ад часу варушыць пальцамі, якія ляжалі ў глеі і камянелі. «Калі так будзе далей, я нядоўга яшчэ пратрымаю»,— падумаў Міхась, і зноў дзіўная самота сціснула грудзі. «Яшчэ колькі часу — і скалею ці сыду крывёю... Можа, і гадзіны досыць. Да світання не дацягну, бадай...»

«Дзе ж санітары? Ці хлопцы?.. Чаму іх дасюль няма? Няўжо ж. немцы адолелі-такі нашых?!» Міхась заскрыгатаў зубамі ад злосці на сваю бездапаможнасць. Перад яго вачмі пранеслася некалькі малюнкаў былога: спартакіяда, на якой ён заняў першае месца па бегу на тысячу метраў, яго маці,— як тая глядзела на сына, калі ён прыехаў з інстытута на канікулы. У гэтых простых успамінах Міхасю бачылася столькі, хараства і прываблівасці, што ён ледзь не заходзіўся ад болю і крыўды за бязглуздую смерць.

Ён інстынктыўна прыцягнуў вінтоўку, халоднае дрэва дакранулася да скроні. Салдат не спяшаўся,— гэта на далей, на невыгодны выпадак, калі апошняя надзея страціцца. А Міхась яшчэ спадзяваўся...

Нечакана зноў пачуўся ціхі стогн. Гэты стогн, знаёмы і ненавісны, абудзіў у ім пагрозы расквітацца з немцам. «Вось чаму ён так устрывожыў мяне»,— падумаў Міхась, успомніўшы першую хвіліну непакою. Тое, што немец недзе поруч з ім, узварушыла Міхася. Разам з тым хлопца вельмі здзівіла, што немец пагражаў звесці яго немаведама чаму стогнамі і што ён тады разумеў нямецкую гаворку, гэта было недарэчным, дзіўным. Ён цяпер стаў уважлівей прыслухоўвацца да блізкага шуму, трымаючы пісталет напагатове, аднак немец, нібы здагадваючыся пра небяспеку, маўчаў.

«Чаму ж іх дасюль няма?» — Міхась прагна

прыслухаўся да наваколля, спадзеючыся злавіць галасы таварышаў. З-за густога шолаху нічога нельга было разабраць. Раз яму здалося, нібы ён чуў гаворку, але выявілася, што гэта была толькі зманлівая ўява. «Цемра. Праклятая цемра... Пэўна, ні адной зоркі. Хіба ў такую ноч знойдзеш?!» Міхась зноў успомніў 'спартакіяду і паспрабаваў павярнуцца тварам угару, але раненыя ногі адклікнуліся такім немым болем, што яму адразу прыйшлося на ўсё забыцца.

Ён страціў прытомнасць. Цяпер у яго быў толькі адзін клопат — прымусіць немца сціхнуць, той, як і раней, стагнаў і не даваў ні хвіліны спакою..

Ад святла, якое ўпала на твар, Міхась расплюшчыў вочы. Ён убачыў над сабою цёмны абрыс чалавечай постаці, затым заўважыў яшчэ дзве постаці. Адна з іх свяціла кішэневым ліхтарыкам у Міхасёў твар. Міхась ляжаў на баку. Рука з вінтоўкай, нібы папярэджваючы небяспеку, нервова паварухнулася, хоць Міхась яшчэ нічога не думаў... Праз хвіліну святло саскаўзнула з твару, выхапіла з цемры разгорнутыя насілкі, якія стаялі пры Міхасю, і салдацкія боты, да верху залепленыя глінаю. Потым святло зноў засляпіла ў вочы, і Міхась заплюшчыўся.

— А-а! Акрыяў!— радасна, грудным жаночым голасам, адгукнуўся чалавек з ліхтарыкам. Міхась пазнаў першага нумара процітанкавай стрэльбы, свайго суседа справа ў апошнім баі. Яго прозвішча было Кавальчук. За жаночы голас Міхась даў яму мянушку «цётка», якой таварышы нярэдка замянялі сапраўднае імя.

— А мы цябе з самага вечара шукаем,— дадаў Кавальчук ні то з радасці, ні то для апраўдання.— Я кажу, што цябе тут ранілі, а ён, казёл барадаты, увапёрся: не-е, я жа, чаць, лепей знаю... Кажа, што ў лагчынцы, каля хмызу. Аблазілі і не знайшлі нічога. Вось табе і я жа, чаць, лепей... Тады я сказаў — сюды ісці.

— Добра, што прыйшлі,— прамовіў Міхась.

— Мы ўсю ноч шукаем цябе,— умяшаўся ў гаворку Кошачкін, падносчык, які толькі нядзелі тры назад прыйшоў у роту.— Камроты сказаў, каб мы ўшчэнт разбіліся, а хоць мёртвага знайшлі...

— Немцы адступілі, значыцца?

— Цяпер у іх, чаць, толькі вузкі мяшочак застаўся,— сказаў «казёл барадаты», рослы валжанін Яфрэм.— І не мяшок, а торба, як у Беларусі кажуць. Нашы цяпер зайшлі далёка.

— Добра, што прыйшлі,— сказаў Міхась і раптам насцеражыўся. Ён прыслухаўся. Здалося зноў, што нехта ціха прастагнаў.— Пашукайце,— папрасіў ён.— Тут недзе стогне ранены немец.

Яны, можа, хвілін пяць шасталі вакол, свецячы кішанёвым ліхтарыкам, натыкаючыся на забітых немцаў» на кінутае снаражэнне, але раненага немца не знайшлі.

— Няма нічога,— сказаў Кавальчук.

— Не, ён стагнаў. Я добра чуў, як мармытаў нешта. Ён мне ўеўся ў пячонку, Фрыц чортаў!

Усе прыслухаліся. Нічога не было чуваць, акрамя начнога шолаху.

— Табе, чаць, здалося.

— Не, нехта стагнаў,— упарта пярэчыў Міхась.— Во, зноў стогне,— дадаў ён з непакоем.

Зноў усе прыслухаліся, але стогнаў па-ранейшаму ніхто, акрамя Міхася, не чуў. Ноч была напоўнена трывожным веснавым шолахам. Поле не зважала на цемру, жыло.

— Няма нічога,— сказаў Кавальчук.

— Ах, каб ты спрахла,— засмяяўся раптам Кошачкін, і ўсе здзіўлена паглядзелі на яго.— То ж ты сам стогнеш.

Міхась прыслухаўся і ўпершыню пачуў, што знутры ішоў ціхі стогн. Ён адразу пазнаў, гэта быў той самы стогн, ад якога ён усю ноч столькі пакурваў! Унутры нібы жыло яшчэ адно стварэнне, якое працягвала трызніць. «Гэта я... я сам стагнаў?! Што са мной — з чаго зрабіўся такі недарэчны падзел?..»

— Добра, што знайшлі...— ціха сказаў Міхась. Ён больш не думаў пра стогн. Сэрца яго пачало поўніцца вялікай радасцю звароту да жыцця, шчасцем збаўлення ад цемры, ад самоты.

Іван Мележ

Нарадзіўся 08.02.1921 г. у вёсцы Глінішчы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці.

Пасля заканчэння сярэдняй школы (1938) працаваў у Хойніцкім райкоме камсамола. У 1939 годзе паступіў у Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны на фронце. У 1942 годзе цяжка паранены. Пасля лячэння яго адправілі ў тыл. У 1943 годзе выкладаў ваенную падрыхтоўку і адначасова вучыўся на філалагічным факультэце ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, які знаходзіўся на станцыі Сходня пад Масквой. Закончыў універсітэт ужо ў Менску ў 1945 годзе, паступіў у аспірантуру і выкладаў беларускую літаратуру. І.Мележ працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя», у ЦК КПБ. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР (1967-1976), быў старшынёй Беларускага камітэта абароны міру і членам Сусветнага Савета Міру. Член СП Беларусі з 1945 года.

Выйшлі зборнікі аповесцей, апавяданняў, нарысаў, крытычных артыкулаў: «У завіруху» (1946), «Гарачы жнівень» (1948), «Заўсёды наперадзе» (1948), «Блізкае і далёкае» (1954), «У гарах дажджы» (1957), «Што ён за чалавек» (1961), «Жыццёвыя клопаты» (1975), «Белыя вішні і яблыні» (1976) і інш. Аўтар раманаў «Мінскі

напрамак» (1950, кн. 1; 1952, кн. 1-3; дапрацаванае выданне ў 1974), цыкла раманаў «Палеская хроніка» - «Людзі на балоце» (1962), «Подых навальніцы» (1966), «Завеі, снежань» (1978). У 1969-1971 гг. выйшаў збор твораў у 6-і, у 1979-1985 гг. - у 10 тамах.

«У аснове Мележавага мастацкага свету - багаты рэальны свет простых людзей у іх адзінстве з прыродай, з зямлёй. Пісьменнік падае сваіх герояў ва ўсёй іх жыццёвай канкрэтнасці. Яны быццам выхаплены з жыцця. І не аддзелены ад яго, пададзены разам з жыццём, якое іх акружае, з якім яны пастаянна ўзаемадзейнічаюць» (С. Андраюк).

Іван Мележ узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнамі Чырвонай Зоркі, «Знак Пашаны» і медалямі.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа (1962, за раман «Людзі на балоце»), Ленінскай прэміі (1972, за раманы «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы»), Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа (1976, за кнігу «Жыццёвыя клопаты»).

Народны пісьменнік БССР (1972).

Памёр 09.08.1976 г.

Падрыхтаванае на падставе: Мележ Іван, Збор твораў. У 10-ці т. Т. 1: Апавяданні, аповесці.— Мн.: Маст. літ., 1979.— 448 с., 5 л. іл.

Літаратурная спадчына лаўрэата Ленінскай прэміі, народнага пісьменніка Беларусі Івана Паўлавіча Мележа (1921-1976) стала нашым нацыянальным гонарам. Гэты дзесяцітомны Збор яго твораў уключае ў сябе ўсё лепшае, што створана пісьменнікам.

Першы том склалі апавяданні і аповесці Івана Мележа. У томе публікуецца прадмова доктара філалагічных навук, прафесара і пісьменніка Алеся Адамовіча, а таксама каментарыі.

Рэдактар: У. В. Гніламёдаў